

Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή»

(για το έργο *Φορτουνάτος* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου)

Από την κρητική λογοτεχνία των χρόνων της ακμής (περ. 1580-1669) σώζονται τρία δείγματα αστικής κωμωδίας, κατά το πρότυπο της λόγιας αναγεννησιακής ιταλικής κωμωδίας: ο [Κατζούρμπος](#) (ή *Κατσούρμπος* ή *Κατζ(σ)άραπος*) του [Γεώργιου Χορτάτσι](#), ο ανώνυμος [Στάθης](#) και ο *Φορτουνάτος* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου. Και τα τρία έργα είναι γραμμένα στο κρητικό ιδίωμα και σε έμμετρο λόγο, οργανωμένο σε ομοιοκατάληκτους [ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους](#), ενώ μάλλον αντιπροσωπεύουν ένα πολύ μικρό μόνο τμήμα της κωμωδιογραφίας και της σκηνικής της παρουσίασης στην Κρήτη, σύμφωνα με μαρτυρίες που υπάρχουν.

Ο *Φορτουνάτος* είναι χρονολογικά η τελευταία κωμωδία, γραμμένη το 1655 στη διάρκεια της πολιορκίας της πρωτεύουσας της Κρήτης από τους Τούρκους, δηλαδή του Κάστρου ή Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο), πόλης μέσα στην οποία τοποθετείται και η υπόθεσή της. Χωρίζεται σε πέντε πράξεις, σύμφωνα με τον απαράβατο δραματουργικό κανόνα της εποχής, και έχει απλή πλοκή που στρέφεται γύρω από το μοτίβο της αναγνώρισης ενός χαμένου παιδιού. Ακόμη, διαθέτει όλους τους στερεότυπους χαρακτήρες των κωμωδιών της ιταλικής Αναγέννησης (ξεμωραμένος γέρος, σχολαστικός δάσκαλος, κοιλιόδουλοι υπηρέτες, ζωηρή υπηρέτρια, καθολικός καλόγερος, προξενήτρα, ερωτευμένο ζευγάρι) και μεγάλη ποικιλία από τρόπους πρόκλησης του γέλιου.

Ο Φορτουνάτος, θετός γιος του καστρινού εμπόρου Γιαννούτσου, είναι αμοιβαία ερωτευμένος με την κόρη της χήρας Μηλιάς Πετρονέλα, την οποία η τσιγκούνα μητέρα της έχει συμφωνήσει να παντρέψει με τον ευκατάστατο ηλικιωμένο γιατρό Λούρα, γεγονός που ανατρέπει τα σχέδια των δύο νέων παιδιών. Από την άλλη, ο Γιαννούτσος δεν θέλει να παντρέψει τον γιο του, αν δεν μάθει ποιοι είναι οι πραγματικοί του γονείς. Όταν πείθεται να παρακάμψει αυτό το εμπόδιο, αναθέτει στον φίλο του γιου του Θόδωρο να βρει την προξενήτρα Πετρού, για να

κανονίζει έναν κατάλληλο γάμο. Ο Θόδωρος έχει ήδη πληροφορηθεί από τον Φορτουνάτο ποια αγαπά και ότι δεν είναι πραγματικός γιος του Γιαννούτσου. Η Πετρού έχει αναλάβει και τη διεκπεραίωση του γάμου του Λούρα, από τον οποίο μαθαίνει ότι δεν είναι Καστρινός παρά Κεφαλλονίτης, και ότι βρέθηκε στην Κρήτη αναζητώντας το παιδί που του άρπαξαν, δυόμισι χρονών, οι κουρσάροι. Όταν, λοιπόν, Πετρού και Θόδωρος συναντιούνται, έρχεται στην κουβέντα η ιστορία του Λούρα και ο φίλος συμπεραίνει ότι αυτός πρέπει να είναι ο πραγματικός πατέρας του Φορτουνάτου. Πληροφορεί τον Γιαννούτσο, κι αυτός βρίσκει τον Λούρα και ανταλλάσσουν τις ιστορίες τους, οι οποίες επαληθεύονται από τρία «σημάδια» αναγνώρισης του χαμένου παιδιού. Στη συνέχεια, ενημερώνουν και τους υπόλοιπους ενδιαφερόμενους και το έργο τελειώνει μέσα στη γενική χαρά του γάμου των δύο ερωτευμένων.

Ο συγγραφέας του έργου Μαρκαντώνιος Φόσκολος (1597-1662), βενετοκρητικός φεουδάρχης, είναι ένα πρόσωπο πολύ καλά τεκμηριωμένο από τις ιστορικές πηγές, καθώς έχουν διασωθεί πολλά συμβολαιογραφικά («νοταριακά») έγγραφα που μας πληροφορούν για τη ζωή του, τους δύο γάμους του, τα παιδιά που απέκτησε, την περιουσία που είχε, τον κύκλο των γνωριμιών του, τα ταξίδια του – σώζεται ακόμη και η ιδιόχειρη διαθήκη του.

Αυτό για το οποίο δεν μας πληροφορούν τα αρχαιακά έγγραφα είναι η λογοτεχνική του δραστηριότητα, η τύχη όμως στάθηκε με το μέρος της νεοελληνικής γραμματείας, διασώζοντας δύο χειρόγραφα γραμμένα από το ίδιο το ποιητή: αυτό της κωμωδίας *Φορτουνάτος* και ένα αντίγραφο της τραγωδίας *Ερωφίλη* του Γεώργιου Χορτάτη, του οποίου ο Φόσκολος υπήρξε μεγάλος θαυμαστής. Και στα δύο αυτά λογοτεχνικά χειρόγραφα, ο Φόσκολος χρησιμοποιεί το λατινικό αλφάβητο¹

¹ Η συνήθεια αυτή ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη και σώζονται αρκετά τέτοια χειρόγραφα της δημόδους γραμματείας μας, προερχόμενα από βενετοκρατούμενες/φραγκοκρατούμενες περιοχές. Τα ελληνικά γραμμένα ή τυπωμένα με λατινικά γράμματα ονομάζονται *φραγκοχιώτικα* (επειδή αφθονούσαν στην περιοχή της Χίου) ή *φραγκολεβαντίνα*.

για να γράψει τα ελληνικά, που ήταν χωρίς αμφιβολία η μητρική του γλώσσα, ενώ τα ιταλικά θα τα έμαθε ως δεύτερη γλώσσα, διότι, σαν γλωσσικός κώδικας της διοίκησης και του εμπορίου στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, ήταν απαραίτητα σε έναν αριστοκράτη όπως αυτός. Γενικά, η μόρφωσή του θα ήταν κυρίως ιταλική, και σ' αυτήν θα έμαθε να γράφει και να διαβάζει, ενώ τα ελληνικά ήταν η γλώσσα της οικογενειακής του ζωής, η γλώσσα με την οποία ανατράφηκε. Έτσι εξηγείται το ότι εκφράζεται λογοτεχνικά σ' αυτήν, αλλά τη γράφει με το αλφάβητο που είχε διδαχτεί, δημιουργώντας πάντως ένα συνεπές γραφικό σύστημα με δικούς του κανόνες και εσωτερική δομή. Στη μόρφωση του ποιητή περιλαμβάνεται η ιταλική λογοτεχνία, αρκετές γνώσεις της λατινικής, καθώς και γνώσεις του αρχαίου ελληνικού και λατινικού πολιτισμού (Vincent 1980).

Η κωμωδία του Φόσκολου μπορεί σε μια πρώτη ανάγνωση να φαίνεται ως απλή μίμηση της κωμωδίας του Χορτάτση *Κατζούρμπο*, ωστόσο, αν συγκρίνουμε τα δύο έργα πιο προσεκτικά, θα διαπιστώσουμε ότι στην ουσία τους έχουν σημαντικές διαφορές: στον *Φορτουνάτο* ο ποιητής δείχνει πολύ μεγαλύτερη φροντίδα για την ανάπτυξη των λεπτομερειών που οδηγούν στην αναγνώριση του χαμένου παιδιού, και ο κόσμος των ηρώων του είναι ο «τακτικός και νοικοκυρεμένος κόσμος του αστικού καθωσπρεπισμού», χωρίς τα στοιχεία της σχεδιαζόμενης μοιχείας και μιας αιμομιξίας που αποφεύγεται την τελευταία στιγμή στον *Κατζούρμπο*. Από την άλλη, ο Φόσκολος, παρ' όλη την έγνοια του για τον αληθοφανή σχεδιασμό των προσώπων και της πλοκής, δεν φαίνεται να έχει την εις βάθος κατάρτιση στη θεωρία του θεάτρου που είχε ο Χορτάτσης, είναι όμως ένας ταλαντούχος κωμικός συγγραφέας που επιστρατεύει αρκετές σκηνές οπτικού χιούμορ και μεγάλη ποικιλία ρητορικών σχημάτων στην υπηρεσία του λεκτικού χιούμορ, με «μπόλικα σκατολογικά καλαμπούρια, για να εκτονώνονται οι εντάσεις που δημιουργούνται από την επιβολή μιας αυστηρής ευταξίας [...]» (Χατζηπανταζής 2014, 68-69).

Ο *Φορτουνάτος* γράφτηκε στη διάρκεια της εικοσάχρονης (1648-1669) πολιορκίας του Χάνδακα/Κάστρου από τους Τούρκους: στο χειρόγραφο του

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Φορτουνάτος* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου)

διαβάζεται, αν και με δυσκολία, η σβησμένη φράση «1655 Ιουλίου εις τας 8». Ίσως στο μεγάλης ιστορικής σημασίας αυτό γεγονός της πολιορκίας να οφείλεται η επιθυμία του ποιητή να στείλει στο κοινό του ένα ηθικό μήνυμα που θα εξέφραζε τις ιδεολογικές ανάγκες της βενετικής διοίκησης του πολιορκούμενου Κάστρου. Το μήνυμα διατυπώνει η προσωποποιημένη Τύχη στον πρόλογο του έργου και το επαληθεύει η εξέλιξη που είχε η ζωή του νεαρού πρωταγωνιστή: η Τύχη, ως ηθική δύναμη, δίνει τη βοήθειά της μόνο σε όσους την κερδίζουν με τη δική τους προσπάθεια. Το ίδιο ελπίζει ο ποιητής να συμβεί και για τους κατοίκους της πόλης, στους οποίους εύχεται στο τέλος «ο Θιος να σας αξώσει χρόνους πολλούς και λευτεριά στα σπίτια σας να δείτε» – μια ευχή που ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε ως προς το δεύτερο σκέλος της, καθώς τον Σεπτέμβριο του 1669, επτά χρόνια μετά τον θάνατο του Φόσκολου, η πόλη παραδόθηκε στους Τούρκους και οι κάτοικοί της πήραν τον δρόμο της προσφυγιάς προς τα Επτάνησα και την Ιταλία· ανάμεσά τους και ο Μιχάλης Φόσκολος, γιος του ποιητή, που πήρε μαζί του και το πολύτιμο για τη λογοτεχνία μας χειρόγραφο του πατέρα του.

Ο ποιητής, με τη σκηνική οδηγία «Η σκηνή ραπρεζεντάρει (δηλαδή απεικονίζει) το Κάστρο τση Κρήτης», τοποθετεί την υπόθεση μέσα στην πολιορκούμενη πόλη και χρησιμοποιεί ένα ευρύ δίκτυο τοποσημών της για να υποστηρίξει την αληθοφάνεια της κίνησης των ηρώων του. Διαβάζοντας τον *Φορτουνάτο* ή βλέποντάς τον να παίζεται, κινούμαστε με ζωντάνια και ταχύτητα μέσα κι έξω από την παλιά πόλη, στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα του βενετσιάνικου Χάνδακα: από τον όρμο του Δερματά και την Εβραϊκή συνοικία, στο βορειοδυτικό μέτωπο, πάμε δυτικότερα στο εσωτερικό της πόλης, στον ναό και την ενορία της Αγίας Άννας και στον ναό και την ενορία του Παντοκράτορα (σημερινή Χανιώπορτα)· κι από κει νοτιοανατολικά, στο εσωτερικό του Ξώπορτου, στην περιοχή του ναού του Σα Σαλιβαδόρου (του Αγίου Σωτήρα), και στο γειτονικό «Κερατοχώρι». Αναφέρεται, ακόμη, το σημείο όπου ήταν στημένη η «φούρκα», η αγχόνη για τους εγκληματίες, ενώ απαραίτητη είναι και η νησίδα Ντία, για να μπορεί

να στέλνει εκεί με τις κλοτσιές ο φαφλατάς στρατιωτικός κάθε ανεπιθύμητο, όπως δυο φορές απειλεί να κάνει.

Οι δραματουργικές αρετές του *Φορτουνάτου* βοηθούν ώστε το έργο, παρ' όλα τα γλωσσικά εμπόδια που δημιουργεί στον σύγχρονο θεατή, να παριστάνεται με επιτυχία στις μέρες μας, όχι μόνο στην Κρήτη, όπου η γλώσσα αποτελεί μικρότερο πρόβλημα, αλλά και σε κεντρικές σκηνές. Έτσι, η κωμωδία παραστάθηκε αρκετές φορές μέχρι τώρα: αρχικά, σε σκηνοθεσία του Σπύρου Ευαγγελάτου στην Αθήνα: το 1962 με τη «Νεοελληνική Σκηνή» και το 1985 με το «Αμφι-Θέατρο» στην Κρήτη το 1979 από την «Εταιρεία Θεάτρου Κρήτης» και το 1981 από το διάδοχο σχήμα της, το «Ημικρατικό Θέατρο Κρήτης», και τις δύο φορές σε σκηνοθεσία Κώστα Μπάκα· και την τελευταία δεκαετία, από το Εθνικό Θέατρο το 2008, σε σκηνοθεσία Μάρθας Φριντζήλα, και το 2010 από τη Θεατρική Ομάδα Καθηγητών Νομού Ηρακλείου, σε σκηνοθεσία Αντώνη Περαντωνάκη. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε ότι παλαιότερη από όλες αυτές ήταν η ραδιοφωνική παράσταση που δόθηκε το 1957 στην Ελληνική Ραδιοφωνία, σε σκηνοθεσία του Κώστα Κροντηρά, με σαφή απλοποίηση της ιδιοματικής γλώσσας και παράλειψη των κατεξοχήν κωμικών ηρώων (Δάσκαλος, Τζαβάρλας, Μπερναμπούτσος, Αγουστίνα). Αποσπάσματα των δύο τελευταίων παραστάσεων συνοδεύουν ως πολυμεσικό υλικό τα ανθολογούμενα εδώ χωρία της κωμωδίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Vincent 1980

Alfred Vincent (επιμ.), *Φώσκολος Μάρκος Αντώνιος, Φορτουνάτος*, κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο [Κρητικόν Θέατρον, 2], Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1980.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Φορτουνάτος* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου)

Χατζηπανταζής 2014

Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Διάγραμμα ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου*,
Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014.